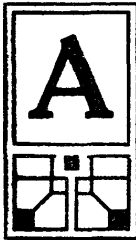

Ágoston Péter: A bürokratizmus.

I.

Az emberi társadalom legnevezetesebb jelensége s minden társadalmi uralom alapja az engedelmesség. Bár keletkezése szerint az uralom sokszor megelőzi az engedelmességet, de azért a társadalomban mégis ez az uralom előfeltétele. Az istenek s szellemek, amelyeknek az ember a társadalom legelső idejétől kezdve engedelmeskedik, uralmukat csak ennek köszönhetik s nem az ember közvetlen leigázásának. Az emberben még ma is benne él az az érzés, hogy engedelmességre kell. Kinek, minek, miért? Ezt a kérdést fel se veti. Azt sem kutatja, hogy a parancsok helyesek-e. Az istenek mind többé-kevésbé mindentudók és mindenhatók s így a nekik való engedelmesség a véges értelemnek a végtelen bölcsesség előtt, a tehetetlenségnek a mindenhatóság előtt való meghajlása.

A vallás szervezi legelőbb a társadalmat, s a vallás gyakorol legnagyobb befolyást az emberek gondolkozására azután is, amikor a társadalom egységévé az állam válik. A vallás alapja pedig a vak engedelmesség lévén, a vallási alapon álló államszervezetekben a vak engedelmesség marad a legfőbb szervező elv. Ennek az oka azonban nem egyedül az a lélektani hatás, amelyet a vallás az emberekre gyakorol, hanem az állami jogrend egységének, az állami törvények szellemének áttekinthetlensége, érthetlensége. Az engedelmességnek vakká válásában nagy szerepe van az állami törvények számos olyan intézkedésének, amely a józan ész szerint igazságtalan s jogtalan elveket, igazságosoknak s jogosoknak jelent ki.

A jogrend maga azért épen úgy érthetetlen, mint az isteni rend, a vallás. A vallás szakértői a papok, az állam szakértői a tisztviselők. A vallás parancsai nem ritkán egyes papok parancsai, az állam parancsai a tisztviselők parancsai s ezért a pap s a tisztviselő valami magasabb

lényként jelenik meg, aki nem ritkán önkénye szerint állapíthat meg elveket, törvényeket, parancsokat.

A polgár szemében a tisztviselő és pap azáltal is emelkedik, hogy az isten s a király általuk cselekszik. Sőt a király által az isten. A tisztviselők pedig a király nevében járnak el. Ilyenképpen a polgárban egy öntudatlan félelem él az utolsó rendőrrel szemben is, aki az isten, az állam, a törvény őre, magyarázója, végrehajtója. Aki pedig kiölte szívéből az isten hitét, az is megtanulhatja, hogy az államhatalomnak anélkül is vannak kezelői és személyesítői, akik a törvényt abban a szellemben kezelik, amelyet ők találnak helyesnek, s az engedelmisséget kikényszerítik, ha erre szükség van.

Ez a szellem egészen különös, a hivataloskodással együtt keletkezik, fejlődik. Talán a hivatali légkör, talán a hatalom tudata váltja ki. Talán a fejedelemmel szembeni devoció, talán az, hogy a tisztviselő a fejedelmi hatalom részese, szüli. Talán abból folyik, hogy a törvényt ismerik, hogy természetesnek tartják, ha mindenki más is ismeri; s így a törvény minden megszegése szemükben lázadás. Talán a tisztviselő uralmi vágya, emberi gyengesége ennek a szellemnek forrása, vagy talán mindezek a tényezők s velük sok más együtt fejleszti ki. Az azonban bizonyos, hogy meg van, s számolni kell vele: a neve bürokratizmus.

II.

A bürokratizmus, mint szellem olyan régi, amilyen régen uralom van. A bürokratizmus, mint rendszer azonban új, mert az állami gépezetnek ebben a szellemben való megalkotása feltételezi a nagy állami egységeket, az írásbeliséget és közvetettséget, vagyis egyszóval a központosítást. Az uralkodó az alattvalót mindig kisebb értékűnek, rosszindulatúnak, megbízhatatlannak találta és sohasem hitte egy percre sem, hogy az okosabb is lehet nála, ahogy a gazdának sohasem jut eszébe, hogy cselédje okosabb mint ő, jóllehet a gazda gondolatait nem is találja ki. Az uralkodónak ez a lelki világa a modern államok több százezer tisztviselőjében, az uralkodónak ez a bizalmatlansága, lenézése az államhatalmat, a fejedelmi jogkört kezelő tízezrekben egyenkint is, tehát fokozottan van meg. Hogy ennek a szellemnek az állami hatalom kezelőit a polgároktól el kell választania, az természetes, mint ahogy az uralkodó sohasem keveredett az uraltak közé. A bürokrata az uralkodó megbízottjának tudja magát s ebben a tudatban különbnek azoknál, akiket az uralkodó nem bíz meg. A bürokratizmus, mint szellem a fejedelmi szolgálhad felfogásának az állami igazgatásban való érvényesülése. A bürokratizmus a szolgaság rendszere, az állampolgárok engedelmisségének legfőbb foka. Hozzá képest a zsarnokság

enyhe uralom, mert csak egyetlen zsarnok szeszélyeinek megismerését követeli. A bürokratizmus az élettől távol álló szabályismerők abszolút parancsolása, a szabályozás öncélú rendszere, a legteljesebb elválása a kormányzóknak a kormányzottaktól.

A bürokratizmus a fejedelmi uralomnak tisztviselők útján való ellátása s a népnek önkakarata ellen való igazgatása egy központból olyan korban, amikor a királynak régi törvényhozói hatalmát részben már magához ragadta a nép. Igazgatás a nép nélkül, amikor a nép már törvényt hoz, vak engedelmesség követelése akkor, mikor a nép már gondolkodik, tehát nyilvánvaló anakronizmus.

A bürokratizmus rendszerbe foglalása a király emberei általi kormányzásnak, jóllehet a népet nem ismerik, jóllehet a nép már jobban tudná magát kormányozni és igazgatni. A fejedelem mindenhatóságának maradványa oly korból, amikor a fejedelemnek kis állama, kevés alattvalója volt. A fejedelmi illetve legfőbb elbírálás alá bocsátása minden ügynek a fejedelem személyes eljárásának régi közvetlensége nélkül, s így az írásbeliségnek beékelése oly eljárásba, ahol a közvetlenség a leglényegesebb kellék.

III.

Az igazgatásnak a fejedelem közvetlen részvétele melletti gyakorlása csak a kis ú. n. *duodec* államokban lehetséges. Patriarchális állapotokat tételez fel, amelyekben a fejedelem olyan, mint a *pater familias*. A kis államok azonban a közlekedési és termelési viszonyok átalakulása következtében megszűnván, a fejedelmi közvetlenség az igazgatásból eltűnik s helyét nehézkes szervezet foglalja el. Ennek teljes kialakulása ugyan csak a legújabb korban a vasút, posta, táviró, távbeszélő útján történhetett meg, de azért ezeknek kevésbé fejlett volta mellett is működött. Az államok nagyobbodásával a központi hatalom teendő is folyton szaporodnak, azonban a teendők egyrészt kénytelenek mégis elhanyagolni. Ennek következménye az, hogy a nép maga látja el az igazgatási teendőknek ezt a részét. Ilyenképpen a nagy államok keletkezésével a nép önkormányzati jogkörökhöz jut, melyek révén a nagy államok rokonszenvesekké válnak a nép előtt. Ez természetzerű következménye annak, hogy az újonnan berendezkedő központi hatalom működése nem lehet olyan intenzív, mint a kis államok kormányáé. A központból nagy területeket vagy a kis területek autonómiája, vagy a kis területek deszpotái révén lehet csak kormányozni, ha az állam gazdaságilag nem vált még egységessé. E gazdasági egységévválás pedig bekövetkezik a tőkéknek egy központban való felhalmozása vagy legalább igazgatása által.

Amilyen mértékben a központi államhatalom nő, abban a mér-

tékben szünteti meg az egyes területek autonóm jogait. Nőnek az állami hivatalok, megszűnik az ügyek intézésének közvetlensége s előtérbe lép az írásbeliség. Ilyenképpen a törvény egyforma alkalmazásának lehetősége fokozódik s az úgynevezett jogállam kialakulhat. A jogállam e vonatkozásban a kiváltságok és egyenlőtlenségek megszüntetése irányában hat. Abban a mértékben viszont, amelyben a központban intézendő ügyek száma nő, szűnik meg a fejedelmi akarat szerinti elintézés lehetősége, szűnik meg a tisztviselőknek a fejedelmhez kötöttsége, lesznek állami tisztviselőkké s intézik az ügyeket az általános jog elvei szerint.

Miután a tisztviselők az előbbi fejedelmi hatalom egyrészét megszerezték, osztályuk tekintélye is emelkedett. Természetes tehát, hogy a nemesség és papság kiváltságai ellen a bürokratizmus is küzd. Ennek oka nemcsak az, hogy körében sok a polgári elem, hanem főleg az, mert az etatizmus lényegéhez tartozik a nagy tömegek egyenlő elbánása. Ilyenképpen a bürokratizmus a feudalizmussal szemben demokratikus irányban halad. Arra való tekintettel pedig, hogy a saját ügyeibe való beleszólás mindenki előtt természetes jogként tűnik, a parlamentarizmus irányában való fejlődést mozdítja elő. Amikor viszont a parlamentarizmus megvalósul, épen ez kezdi ki a bürokratizmus tekintélyét, mert a legmagasabb tisztviselők eljárását is bíráló tárgyává teszik a parlamentben.

Ilyenképpen a bürokratizmus a saját ellenszerének, a parlamentarizmus kialakulásának válik tényezőjévé. Miután azonban a tömegeknek mások általi kormányzása a tökekoncentráció folytán állandóan fokozódik, a tömegeknek önkormányzati jogért való küzdelme is erősödik. Innen az a törekvés, amely nemcsak parlamenti választójogot, népies önkormányzatot, hanem műhelyi és gyári alkotmányt is követel. Amíg tehát a kormányzók és kormányzottak újra teljesen elkülönülni készülnek, az önkormányzás utáni törekvés a megszorított kormányzottakban növekszik, s a társadalomnak kikitörő elégedetlenségében nyer kifejezést.

IV.

A termelés és állami élet fejlődése magával hozza, hogy a hivataloskodás nem mellékfoglalkozás többé. A közhivatal nem a birtokos nemesség szórakozása, a magánhivatal nem a mesterlegény feljegyzéséből készült összeírás. Mindakettő külön embert igénylő súlyos feladattá lesz. A hivatal ellátása egész embereket kíván, akik a hivatali hivatásnak tekintik. A hivatásos köztisztviselők szemében a rend öncéllá lesz, a polgár szabályozandó anyaggá. A polgár az engedelmessé, a tisztviselő a parancsoló.

A köztisztviselő a nép gyámja. A kormányzás monopólium, a nép jogtalan tömeg. A tisztviselő, aki hatalmát előbb a király helyettesítéséből származtatta, most mint az állam személyesítője jelenik meg. Egy nagy szervezet keletkezik, melyben millió szabály állapítja meg a hatásköröket, egymáshoz való viszonyt, fokozatokat, ellenőrzést stb. és kötelez mindenkit a cöpf betartására. A sok hivatal viszont önmagában is sok dolgot jelent önmagának és más hivataloknak. A hivatalokat az ügyek intézésére létesítik, de a hivatalok maguk ügyeket teremtenek.

A bürokratizmus okvetlenül maga után vonja a polikráciát, a mindent szabályozást. Ezzel pedig beleveszi magát az állam s a nép testébe, s a legellentéteesebb kormányformára való áttérés dacára is megmarad, mint azt Franciaország példája mutatja. Mindenütt, ahol a bürokrácia erős, a nép önkormányzata lehetetlen, ahol pedig az önkormányzat erős, mint Angliában, gyenge a bürokrácia.

A kormányzás, mint élethivatás, amely a bürokráciát jellemzi,, a dolog természeténél fogva öncélnak tekinti a kormányzást, a bürokrata a maga osztályát külön jogokkal bírónak. Ez az a fejlődési fok, amelyen ma átlag minden művelt államban áll a bürokrácia. Ez az a szellem, amely miatt ma parlamentekben s azonkívül, mindenütt, ahol valamelyes szabad szellem érvényesül, a bürokratizmus ellen síkra szállanak.

Viszont a bürokrácia ma minden szabad szellem ellensége. Ez onnan van, mert a bürokrácia feladata a múltban a rendörködés, adóbehajtás, újoncozás, bíraskodás volt, amely foglalkozás a néppel szemben az állandó gyanakvást váltja ki.

A bürokratizmus lényege: a mások felett való uralkodás — a mások ügyeinek intézése az érdekelték érvényesülése nélkül, a holt betű egyedüli szem előtt tartásával — az elintézésnek öncélnként való felfogása, s így a formai elintézésnek a tulajdonképi elintézés, a polgár érdekeinek védelme fölé való helyezése, mindennek a formalizmusba való fullasztása. A leglényegesebb ismertetője a bürokratizmusnak a formalizmus, vagyis az az elv, hogy minden jog érvényesítéséhez bizonyos formához kötött eljárás szükséges, bizonyos hatóság előtt, bizonyos időn belül vagy időn túl, bizonyos megnevezés mellett stb. Ha tehát valaki a törvénynek erre vonatkozó rendelkezéseit nem ismeri, elveszti jogát. Természetes, hogy ilyen formalisztikus szabályokkal a legvitalisabb jogoktól is meglehet fosztani a polgárokat, természetes azonban az is, hogy csak a nép legalsó, tehát szegény és tudatlan részét. A szomorú a dologban az, hogy ezek ellen a szabályok ellen a nép sohasem szólal fel, pedig ezeknek legnagyobb része olyan, hogy csupán a bürokraták kényelmét szolgálják, de nem a nép érdekét.

A bürokratizmus lényegéből más hibák is folynak. Így első-sorban az írásbeliség túltengése. Mindent írásba foglalnak, írásban jelentenek, írásban intéznek. E sok írásban a rendes és hétköznapi-tól egészen eltérő irállal találkozunk, amely csak többé-kevésbé érthető, sokszor a durvaságig merev, a fennhéjzásig szuverén. Amely utóbbi jellemvonások abból a körülményből származnak, hogy a bürokrata a törvény végrehajtója. A mindenáron való uralkodás folytán kicsinyessé lesz a bürokrata, mindent szabályoz, a rend öncéllá lesz, a társadalom egyedei pedig szabályozandó, irányítandó egyedek. Az ügyintézés lényege az egyenlő elbánás a bürokratikus szervezetben. A törvény maga, a rendeletek s utasítások sablonok. Minden ügy elintézésénél tehát sablonos, lehetőleg egy azonos ügyben hozott határozatot keres a bürokrata. Ez által tulajdonképen kaptafaszerűen intézik az ügyeket. Miután két teljesen azonos ügy nincs, magát az ügyet alakítják a precedens esethez.

Ilyenképen aztán a bürokráciában sem igazság, sem méltányosság, hanem csak a bürokrata-sablon érvényesül, amely önkényes, anélkül, hogy mindig önkényes akarna lenni. Ez annál inkább áll, mivel a főbürokraták a jogászok, akiket tanulmányaik során már bele nevelnek abba a gondolatba, hogy a jogrend öncél.

V.

Az állami hatalom névleges urai a király és a törvényhozó testületek, tulajdonképi urai azonban bürokraták. Ők hajtják végre a törvényeket, a rendeleteket, ők hozzák a végzéseket. Bennük egy bizonyos egyöntetű szellem él, melynek vezető elve a rend s a felsőbb-ség iránti engedelmesség. Minden embernek meg van a maga dolga a bürokrata szerint, mint neki a hivatalban. Ezt a magasabb rangú írja elő, a polgárnak a hivatalnok. Ennek a dolognak az elvégzése a polgár kötelessége. Ezenkívül gondolatának se szabad lennie, de nem is szükséges, mert a bürokrata szerint a hivatalnok okosabb a polgárnál, gondolkozik helyette, mint a kishivatalnok helyett a magasabb. S jaj annak, aki okosabb, mint a följobbvalója. Ép ezért a gondolatok körét is előírják s a tankönyvekben és tantervekben megrögzítik. Előírják, hogy mit, hogyan, milyen könyv szerint taníthatnak. Előírják, hogy milyen tempóban haladjanak a tanulók. Hogy az anyagokat meg-értik-e vagy sem, az mellékes. Hogy sokszor jó, sokszor rossz tanuló-anyag verődik össze, hogy vannak rossz tanulók is, azt a bürokratikusan rend öre elfelejti. A közoktatásügyi miniszternek tudnia kell, hogy január 3-án d. e. 8 és 9 közt mit tanítanak az ország összes iskoláiban.

Ilyenképen a tanításnak nem lehet más célja, mint a tananyagnak a tanuló emlékezetébe való bevésése, annak megértése a rá vonatkozó bármely önálló vélemény nélkül. A bizonyítvány pedig csak az emlékező tehetség különböző fokait igazolhatja. A tankönyv az utasításnak iskolai stílusba való átültetése.

A középiskolában csak a múlt irodalmának, bölcselkedésének, háborúinak, eszményeinek megtanulására fordítanak gondot, s a jelennel egyáltalán nem törődnek. Az egyetemen ezt a tanítási rendszert folytatják. A társadalom vezetésére és kormányzására készülő jogász ifjúságot pedig a többenél fokozottabb mértékben kényszerítik a múlt tanulmányozására. Amikor aztán e tanulmányok után hivatalba lép, beállítják a nagy gépezet egy kereké gyanánt, amelynek a többivel együtt kell forognia. E mellett azonban úgy tanulmányaik során, mint a hivatalba lépés után is folyton azt a meggyőződést érlelik bennük, hogy ők valami nagyobb, jelentősebb része az államnak és az államhatalomnak. Amikor aztán diszkrecionális hatalmukra van bízva valamely ügy, gyakran megszedülnek és annak következtében önkényeskednek.

De még ez nem meríti ki a bajokat, mert még az eszményien tiszta s következetes, méltányos és igazságos bürokráciának is van egy olyan tévedése, amely kizárja, hogy a bürokrácia a polgárokkal össze ne ütközzék. A bürokratizmus kiindulási alapja egy eszményi polgár s nem a valóságos ember. Az eszményi polgár törvényt, rendeletet ismerő, rendszerető, felsőbbiséget imádó, érzés és gondolat nélküli lény; a valóságos élő ember pedig majdnem az ellenkezője. De ha bármilyen is, indulatai, érzései, gondolatai vannak, amelyek sohasem sablon szerint igazodnak.

Az ember születésétől kezdve haláláig a bürokratizmussal kerül érintkezésbe. A bürokratizmus szemében rendgép, a valóságban ember, aki nem is mindig tartja meg a rendeleteket. A rend megzavarása intézkedést tesz szükségessé, ha ezt valamelyik sértett polgár kéri. Ez a kérés a rendet és a hivatalnok nyugalmát egyaránt megzavarja, s így jóakaratra nem mindig számíthat.

A hivatalnok, aki ki van kapcsolva az életből, a polgárok ügyét sokszor meg sem érti. Neki csak az előlépés s a kiténtetés a boldogság útja, s irigykedve nézi a vállalkozó, dolgozó polgárt, aki vagyonosodik, aki jobban él mint ő, holott ő, a bürokrata az úr.

De még a bürokratizmus rendszeréből, amely a szabályt helyezi mindenek fölé következik, hogy minden rendelkezési jog, a jogásztisztviselőket illeti. Így a közegészség, ipar, kereskedelem, földművelés stb. ügyeiben egyaránt a hozzá nem értő jogász intézkedik. A szakértő nem intézkedhetik, mert a szabályok betartásában csak a jogász a

szakértő. Innen van az, hogy a polgárság érdeke soha sem érvényesülhet.

A bürokratizmusnak abból a rendszeréből kifolyólag, amely ma általában uralkodó, annak lényegéhez tartozik, hogy necsak kifelé, a polgárok irányában szerezzen a hivatal rendeleteinek érvényt, hanem elsősorban befelé, az alsóbbfokú hivatalokkal és hivatalnokokkal szemben. Az engedelmesség tényleg vak, jóllehet a törvény szerint nem volna szabad ennek lennie.

VI.

A parlamentarizmus és a bürokratizmus egymással ellentétben álló intézmények s a parlamentarizmus még se szüntette meg a bürokratizmust. Mert a parlament csak a nagy irányelvek, de nem a részletek megállapítására való, sem pedig a foganatosításra. Különbösen is a parlamentarizmus nem jelent a közélet minden apró részletéig menő alkotmányosságot, amely a parlamenti határozatok részletelvéinek megállapításánál feltételezi az érdekeltek bevonását. Illetve a parlamentarizmus nem is eszménye az alkotmányosságnak, mert nem biztosítja a polgárság összességének befolyását. Az alkotmányosság a képviselő elvét kizárja s a közvetlen szavazást és beavatkozást követeli. Miután ez rendszerint akadályokba ütközik, megelégszenek a képviselő elvével, vagy legfeljebb a fontosabb kérdésekben nyúlnak a népszavazáshoz.

Csakhogy a népszavazás ép úgy, mint a parlament csak a kérdések elvi oldalának megállapítására való, a végrehajtás az erre hivatott külön alkalmazottak által történik, akiknek meg van erre a gyakorlatuk, a rutinjuk. Az a körülmény, hogy a köz az ilyen gyakorlott végrehajtókra rászorul, adja a bürokratizmus erejét. Ez a körülmény teszi, hogy munkásság mai szervezetében az állandóan alkalmazott párt- és szakszervezeti embereknek a befolyása olyan túlnyomó. Ez a körülmény teszi, hogy az önkény ellen küzdő munkásság kénytelen magát a bürokratizmus önkényének alávetni, egyedül a bürokrata választási jogát tartva fenn magának. Csakhogy éppen ebben van a lényeg, mert a választott bürokrata nem a választottak ura, hanem ezek érdekeinek harcosa. Ez a bürokrata előbb-utóbb szakértővé válik a küzdelem vezetésében, az előnyök kicsikarásában, de azt választói érdekében érvényesíti. De ezek különben sem működnek úgy, mint az állami bürokrata, a különféle választmányok, bizalmiférfiak, vezetőségek stb. állandó határozó jogkörrel állanak mellettük. A bürokratizmus nemcsak azért terjedhetett egészen a munkásmozgalmakba, mivel a munkamegosztás azt mintegy kikényszeríti, s mivel az összességnek minden ügybe való avatkozása lehetetlen, hanem azért is, mivel a munkásság küzd a mai társadalmi rend ellen s ebben a

küzdelemben fegyelemre van szükség. De különben is a munkásság körében az összesség maga szabja az irányt s a tisztviselőket maga választja. Ezen okulva a munkásság a népies önkormányzatot az önkény és bürokratizmus ellenszereként a közigazgatásban is követeli, feltehető, hogy azért, mert üdvös tapasztalatai vannak.

Amely arányban a közlekedési eszközök tökéletesednek, abban az arányban lép előtérbe a nép önkormányzata s önrendelkezése s evvel háttérbe a bürokratizmus. Egyelőre azonban a kapitalisztikus termelési rend még a közlekedés e tökéletesedését nem hozta meg, csak a munkamegosztás tökéletes s így a bürokratikus szervezet a gazdasági téren is érvényesül. Úgy, hogy a gyári üzem lassan egészen bürokratikus, centralisztikus válik előbb egy-egy gyárban, azután a kartellek s trösztök révén azzá lesz egy-egy iparágban. A tisztviselők nemcsak az állam szolgálatában szaporodnak évről-évre, hanem a termelésnél is. Angliában már 20—30%-kal meg is haladják amazok számát. Igaz, hogy nálunk 151.000 köztisztviselővel szemben még mindig csak 64.000 magántisztviselő áll. De Németországban 1.200.000 köztisztviselővel szemben már 1.120.000 magántisztviselő áll.

A nem állami bürokratizmus kialakulásának legfőbb tényezője a munkamegosztás, amely az anarchisztikus termelésbe kigondolt rendet akar belevinni. Sikerülni fog-e vagy nem? Ez most nem kérdés. Tény az, hogy a bürokratizmus ma már két irányú: állami s termelési. Bizonyos, hogy ha a termelés terén a bürokratizmus ki nem alakult volna, az állami bürokratizmus legalább is meggyengült volna. Bizonyos az is, hogy az állami bürokratizmus ellenszereiről mindig iparkodtak gondoskodni, s ezt a parlamenti kormányformában, a bírói hatalom függetlenségében, az önkormányzati szervezetekben vélték feltalálni. Tudjuk, hogy ez ellenszerek gyengék, tudjuk hogy a bürokratizmus ennek dacára nemcsak hogy virágzik, hanem még az önkormányzati szervek munkájának is irányító elvévé lesz, s így azok centralizálását előmozdítja.

Kétségtelen következtetésekre csak a létező viszonyokból juthatni, a feltételezett viszonyokból feltételes következtetésekre jutunk. Kétségtelen tény, hogy az az önkormányzat, amely van, a kiváltságosok önkormányzata, tény, hogy ez gyenge a központi hatalom bürokratizmusával szemben, s így világos, hogy a bürokratizmust ezzel az önkormányzattal legyőzni nem lehetvén, a népies önkormányzásra, erre a tulajdonképi alkotmányosságra kell áttérni. Az egész társadalom érdekében erre annál is inkább törekedni kell, mert az állami központi hatalomtól és a nagy tőkétől ma már minden államban milliányi intellektuel foglalkozású is függ.